

Tóth Béla: Tiszajárás

Tóth Béla új könyve valójában régi mű, csak könyvként új. A Tiszatáj régi, kitartó olvasói jól ismerhetik, hiszen 1967 és 1986 között, hónapról-hónapra itt jelent meg. Ám a könyv egyáltalán nem avult el, sőt mondjuk ki mindjárt, jó és fontos mű. A szerző, bár már túl van nyolcvanadik életévén, ma is aktív, rendszeresen dolgozik, s így művét nem el nem készülő művei helyett vette elő s adta közre. Olyannyira nem, hogy akik ismerik, tudják, most is csak barátai unszolására szánta rá magát a kiadásra. Ennek a látszólag érthetetlen vonakodásnak persze megvoltak az okai, s az egyik, úgy vélem, igencsak nyomós. Tóth Béla ugyanis a betiltása (1986) előtti Tiszatájnak egyik meghatározó szegedi szerzője volt, a betiltás azonban nemcsak a *Tiszajárás* folytatása előtt vágta el az utat, de magát Tóth Bélát is olyan helyzetbe sodorta, amely egyebek közt szétszakította azt a baráti köteléket is, amely őt a lap szerkesztőjéhez fűzte. Hogy mi is történt 1986–87-ben, arra vonatkozóan ma még csak különböző nézőpontú magánarratívák vannak, s bár azóta húsz év eltelt, egy konszenzusos, elmondható és elfogadható közös történet még nem született meg. Ami bizonyos: a betiltás és az újraindítás, majd az ekörül fölparázsló indulatok megtörték valamit Tóth Bélában is. Az ügynek sok vesztese volt, sőt csak vesztesei voltak, de a legnagyobb vesztes sejtésem szerint alighanem Tóth Béla lett, aki e bonyolult s nehéz szituációban természetes írói közegét veszítette el. Azt, amihez igazán tartozott.

A *Tiszajárás* kéziratának mostani elővétele, kötetté szerkesztése és könyvként való közzététele tehát akaratlanul is túlmutat önmagán. Azzal, hogy az eredeti szöveget a szerző, terjedelmi megfontolásokból, itt-ott megrövidítette, feszesebbre igazította, egy régi mű kapott új életet – ugyanakkor az alapszöveghez való hozzányúlás a folytatás, a megszakadtnak az újra összekapcsolása is lett. A most megjelent könyv, amely a „rég” Tóth Bélát s a mait egyaránt a legjobb lehetőségei szintjén mutatja, az életmű egyik legfontosabb, legkiérleltebb darabja.

Hogy mi ez a könyv, nehéz volna pontosan definiálni. Látszólag, konvencionális fogalmakban mozogva, szociográfia ez, valójában azonban – e jellegét sem föladvá – ennél jóval több: az elbeszélő, a világ állapotát verbalizáló, s ezzel egy öntörvényű külön világot alkotó Tóth Béla is maradéktalanul megjelenik benne. Az alapötlet roppant egyszerű: az elbeszélő a Tisza folyását követve (pontosabban a folyással szemben mozogva, Szegedtől „fölfelé” haladva) végigmegy a Tisza menti településeken, mindegyiket bemutatja, beszél történetükről, egykori „jelenükről”, fölillantja jeles vagy egyszerűen csak érdekes és jellegzetes alakjait, idéz – olykor bőven idéz – a helyi folklórból, mindenekelőtt azonban mesél: bemutatja a folyó körül kialakult települések hagyományos életét. Ennek a megoldásnak az előnye kettős: a szerző, aki élőszóban is ízes szavú mesélő, teljesen szabadon kiélheti mesélőkedvét, élvezheti a nyelvben való megnyilatkozás verbális örömeit, ugyanakkor a folyó kanyargása, illetve a kanyargás követése egy olyan kézenfekvő szilárd szerkezetet is ad az egész műnek, amely szinte észrevehetetlen, kötöttsége szinte nincs is, mégis a lehető legtermészetesebb módon összefűzi, egységes egészzé szervezi azt, ami egyébként széjjel-

folyhatna. Olyasféle „természetes” és kikezdhethetlen szerkezete van tehát, mint pl. a posztmodern szótárregényeknek, s ahogy azok, ez is lehetővé teszi az enciklopédikus anyaggazdagság megjelenítését és a személyiség teljes narratívumban föloldódó „csapongásait”. S csak nézőpont kérdése, hogy melyik olvasó mit aktualizál a műből. Ha akarom, a Tisza menti települések gazdag anyagú „irodalmi” szociográfiáját olvasom, ha akarom, egy sajátos, narrációban oldott folklór-olvasókönyvet, ha akarom, egyszerűen „csak” irodalmat, jóízű, olvasni érdemes szöveget. Azaz, valami nehezen besorolható műfajú próza ez, amelyet elsősorban nyelve éltet. A könyv mindegyik olvasásmódja legitim, igazi gazdagságát azonban mégis alighanem csak egy olyan, a referenciális és a figurális olvasatot egymásba jászató olvasásmód tárja föl, amelyik a szövegben rejlő mindegyik lehetőséget figyelembe veszi.

Kosztolányi Dezsőnek van egy tanulmánya Pázmány Péterről (a Nyugatban jelent meg az 1920-as évek elején), s ebben Kosztolányi azt demonstrálja meggyőzően, hogy bár Pázmány teológiai és hitvédelmi nézetei a legtöbb embert már nem érdeklik, de az a próza, amelyen a kardinális megszólalt, ma is, a megszólalásra alkalmat adó teológiai szituációtól és érvektől függetlenül is: *eleven* – mert nyelve plasztikus, kifejező, élő. Ez az összefüggés, mutatis mutandis, a *Tiszajárás* nyelvére is érvényes. A nyelvnek nyelvteremtő „használat”, amely tanulhatatlan, s vagy megvan valakinél, vagy nincs meg, Tóth Bélára is jellemző. Nincs meg benne ugyan az újabb idejű prózának az a szigorú szerkesztettsége, amely szinte elvontan is lekottázható, sem az a metafizikai redukció, amelyről Nadas Péter Mészöly Miklós prózájáról szólva beszél: ennyiben tehát Tóth Béla prózája nem „korszerű”, nem mai. Kimaradt az újabb trendből, az uralkodó beszédmódból. De birtokol valami olyasmit, ami – bár ősi – sok mindenért ma is kárpótlást ad: a nyelv plaszticitását, érzékelő- és éreztető hatalmát. Ha tehát nem is tartozik az újabb próza egyik ágába, belefér egy másikba: a szertelenebb, „naivabb”, ám csapongásaiban is hihetetlenül gazdag „mesélő” irodalomba.

Tóth Béla sokak számára afféle naiv „őstehetség”, aki „hályogkovácsként” alkot. Ez a vélekedés nincs minden igazság nélkül: az asztalosinasból könyvtárigazgatóvá lett író csakugyan nem tagadhatja le, hogy „honnan jött”, s milyen kerülőutakon át lett értelmiségivé. A kétkeziakkal való összekapcsoltsága ma is megvan. Ám mindez egyáltalán nem jelenti a műveltségtől való „érintetlenségét”. Könyvtárosként nagyon is széleskörű tájékozottságra tett szert – ezt egyebek közt a *Tiszajárás*ban fölhalmozott ismeretanyag is tanúsítja. S nemcsak arról van szó, hogy mindenfélét, ami a szociográfiájához kellett, összeolvasott, belekapva ebbe is, abba is. Azt, amit az ő egyszerre realiztikus, ám mégis az öncélú nyelviség közegében mozgó prózája megkíván, ismeri. Igaz, a filológiát, némi szakzummussal, ollóművészetnek tartja, s a pozitivista értelemben vett filológia csakugyan idegen tőle. Számára a történeti „adat”, a források tanúsága csak az elbeszélés „levegőjének” megteremtéséhez kell. Jellemző, hogy a történeti iratoknál a *Tiszajárás*ban becsesebb forrás a magyar folklór, a folklór közvetítette tapasztalat. Ez ugyanis mintegy előszöveggént közvetlenül belevonható a saját nézőpontú elbeszélésbe, s az elbeszélői hangból ez a folklór nem is lóg ki: összhangban van vele. A *Tiszajárás*ban ez a sajátossága, amely az elbeszéltek erős textualizációjaként írható le, mindazonáltal nem semmisíti meg a valóságvonatkozásokat sem. Sőt kimondható, egy olyan életvilágról ad hírt ez a könyv, amely az utóbbi évtizedek minden változása ellenére alapformáiban ma is létezik, de amely jórészt

már kívülrekedt az újabb magyar próza szemhatárán. Egy olyan dimenzió válik tehát érzékelhetővé általa, melyhez az úgynevezett posztmodernnek sem életbeli kötöttségei, sem irodalmi affinitása nincs már. Ami tehát az irodalmi *mainstream* számára már elveszett.

Ami a *Tiszajárásban*, e sajátos „szociográfiában” mint „élet” megjelenik, az persze – sarkítva fogalmazva – a modern világban fölszínen maradni akaró premodern. Egy kor ugyanis, a hiedelmekkel ellentétben, sohasem homogén; uralkodó, a többi maga alá gyűrő trendje ugyan szükségképpen kiemelkedik, s „kívülről” esetleg csak ez „látszik”, de mellette, alatta valahol megvan a háttérbe szorult „rég” is. Tóth Béla szíve s vonzalmi szerint ennek a háttérbe szorult, mert háttérbe szorított, ám az őszivel való rokonságát őrző „réginek” az írója. Ott érzi jól magát, s ott mutatkozik meg leginkább megjelenítő ereje, ahol a természetben élő, vagy legalábbis természeti kapcsolatait még megtartó ember él s mozog, s e nagy adottsághoz igazodva végzi napi tevékenységét. Az ő világa nem a steril absztrakciókban szalmozó „professzorok” vagy a hatalomtechnikusok világa. Az a valószínű világ érdekli, amelyben a természeti összefüggéseit megőrző ember sikere és sikerelensége közvetlenül mutatkozik meg, s amelyben a siker a természeti világgal fönntartott összhang függvénye. Ez azonban egyáltalán nem valami programos „ómódiság”, időből való kiesettség, a visszahozhatatlan visszahozni akarása. Tóth Béla „realista” alkat, két lábbal a földön áll, s számol a változásokkal. Így számára ez a „rég” nem nosztalgia tárgya, hanem az igazi alaphoz való ragaszkodás, s viszonya a természethez, az emberekhez, az ember s természet interakciójából összeálló világhoz maga is ennek az alapnak a folyamatos verbális újratermelése. Egy premodern, modern, posztmodern skálán tehát legalább annyira „posztmodern”, mint amennyire premodern. Mint magánember s mint szövegvilágot alkotó író mindhárom korba beletartozik – szociográfiájának különös fénytörése alighanem innen adódik.

*

Tóth Béla könyve, tematikájából is adódóan, ki van téve a le- és beszűkítő olvasásmódnak. Mai prózánk újabb nemzedékei pedig alighanem kézbe sem fogják venni: a szerző, túl a nyolcvanon, mindenféle hatalom nélkül immár egy irodalmonkívüli szereplője csak irodalmunknak. Megmaradt olvasói pedig alighanem az idősebb nemzedékből regrutálódnak, érvényesítve a maguk visszafelé néző, nosztalgikus igényeit. E helyzet, valljuk meg, rövid távon aligha kedvez a *Tiszajárás*nak. Hosszabb távra figyelve azonban, úgy hiszem, kimondható: van erő e könyvben, hogy érvényesüljön, hogy megmaradjon, hogy újra s újra vissza lehessen hozzá fordulni. Ez a tartósság, amely nyelvébe s a nyelv által őrzött tapasztalatokba bele van kódolva, többet ér, mint egy esetleges, de ilyen könyv számára manapság elképzelhetetlen „médiásiker”. Aki ír, hosszú távra dolgozik. (*Bába és Társa Kiadó, Szeged, 2006. 456 oldal*)

Lengyel András